

Elitrekrutáció a szocializmusban

A Kelet-Közép-Európában századunk közepén berendezkedő kommunista hatalom elittermelő gyakorlata a romániai magyar társadalom vonatkozásában ismeretlen, feltáratlan társadalomtörténeti folyamat. Nem feladatunk e helyen az említett területre vonatkozó kutatások, tényfeltáró munkák hiányának okait fejtegetni, tény, hogy például az elmúlt fél évszázad székelyföldi társadalomtörténetéről összehasonlíthatatlanul kevesebbet tudunk, mint ugyanennek a társadalmi formációnak a XVIII–XIX. századi történetéről.¹

Dolgozatunkban a kommunista hatalom uralomgyakorlási praxisának egy részterületét, az elitrekrutációs gyakorlatot vizsgáljuk. A hatalombirtoklás e komplex jelenségköréből is csak a székelyföldi falusi régiók lokális társadalmainak politikai-adminisztratív testületeit létrehozó hatalmi tevékenységre figyelünk az 1950–1989 közötti időszakban.

A dolgozatban a helyi mikroszférák elitjének tekintjük a hatalom kínálta vezető-adminisztratív pozíciókat, testületi tagságokat elfogadó és elfoglaló mikrotársadalmi csoportokat, amelyeket a helyi társadalom pozíciójuknál fogva elitnek tekintett. (Nem térhetünk ki e rövid írásban az elitnek tekintett csoportok társadalmi tartalmára.) Megválaszolásra váró kérdés, hogy milyen viszonyok, viszonylatok uralkodtak a legitimitációt kívülről, a külső hatalomtól elnyerő mikrotársadalmi alakzatok, és a helyi társadalmakban a történetileg kialakult hierarchiában presz-

Megjelent a Társadalmi Szemle 1996. 12. számában.

tízspozícióval bíró csoportok között. Volt-e státusza a helyi életben a hatalmi értékpreferencia alapján rekrutált elitnek, milyen forrásai, feltételrendszerei voltak az ily módon szerveződő elit státusztermelésének.

Írásunkban a szociokulturális környezet rövid bemutatása után az elitrekrutációs gyakorlatot részletezzük a szocializmus kezdeti és kései szakaszában, miközben sort kerítünk a falusi adminisztratív elit jellemzésére is.

1. Módszertani eljárások, források

Az „ablak”-nak, amelyen keresztül a kommunista hatalom elitrekrutációs gyakorlatának egy szeletét rekonstruálhatónak gondoltuk, egy szabályos időközökben megismétlődő közéleti-politikai aktusnak, a helyi képviselőtestületek megválasztásának vizsgálatát tekintjük. Az általában két és fél évenként sorra kerülő eseménysorozatban használt hatalmi szabályozásokból, az elitrekrutációban érvényesülő szelekciós szempontokból, az ellenőrző, informálódó intézkedések sokaságából rekonstruálható a hatalom elittermelést meghatározó interpretációs sémája, társadalmi helyismerete és kommunikációs igényei.

Természetesen nem gondoljuk, hogy a szocializmus korszakában a szélesebb társadalom minden helyi néptanácsi képviselőt elit-tagként kezelte. A néptanácsi képviselőválasztásokat mégis az elitrekrutációs mechanizmus egyik alapvető mozzanatának tekintjük. Ez a politikai-közéleti aktus volt az elitrekrutációs mechanizmus alapszintje, a hatalom az így kiválasztott testületből verbuválta a helyi intézmények élére a szűkebb vezető csoportokat (végrehajtó bizottságok, bürok tagsága).

A néptanácsi képviselőválasztások különböző időpontokban érvényes forgatókönyveinek vizsgálata azzal a haszonnal járhat, hogy összehasonlítva az elitrekrutáció kezdeti gyakorlatát a kései szocializmus hasonló gyakorlatával, a két jelenség együttes különbségeiből, a változtatási tendenciákból következtetéseket vonhatunk le a hatalom önszemléletére, társadalomképének időbeni változására és a **lokális elit-felsőbb hatalom viszony** alakulására vonatkozóan. Ha a képise-

lőválasztási procedúrát úgy fogjuk fel, mint egy rendeletekkel, intézkedésekkel megkonstruált hatalmi diszkurzust és eszközt az elit újratermelésben, ennek a konstrukciónak az elemeit számbavéve, a komponensek jelentéseinek értelmezésével a hatalmi interpretációs séma változásának folyamatába tekinthetünk be.

Forrásaink a rekonstrukciós, értelmező munkában a szóbanforgó eseménysorozatot dokumentáló, egészében megőrzött irattári, levéltári anyagok. A közelmúlt kutatója abban a szerencsés helyzetben találja magát, hogy az élet, munka- és uralmi viszonyok vizsgálatában a fennmaradt írásos dokumentumok értelmezéseit kiegészítheti a korabeli eseményekben résztvevők tapasztalati anyagának interpretációival is. Ez a lehetőség a kutató intuitív értelmezéseit nem egy esetben korrigálhatja.

A néptanácsi képviselőválasztások forgatókönyveinek rekonstrukciójához a Hargita megyei Állami Levéltár községi fondjainak állományából egy közepes nagyságú falu ide vonatkozó írásos anyagát vizsgáltuk, majd ugyanennek a falunak még helyben lévő néptanácsi irattárát kutattuk. A centralizált, monopolisztikus hatalmi hierarchiában az uralomgyakorlási technikák, eljárások univerzálisak voltak: az utasítások, körlevelek, leiratok általában figyelmen kívül hagyták a megcélzott települések lokális vagy mikroregionális sajátosságait. Ez a felismerésünk meghatározta a vizsgált forrásbázis dimenzióit: kielégítőnek találtuk, ha a jelzett időhatárok között egyetlen közepes település vonatkozásában, diakrón metszetben vizsgáljuk az elitrekrutációs gyakorlat változását. A fennmaradt írásos anyag kutatását kiegészítettük a közelmúltban a szocialista adminisztrációban dolgozó, vezető beosztású megkérdezettek visszaemlékezéseinek interpretációival is. A következtetéseink, megállapításaink alapjául szolgáló nagyszámú forrás-helyet külön nem jelöltük, célunk az általános képalkotás volt.

2. A szociokulturális környezetről

Bevezetésként nem kerülhető meg, hogy röviden ne beszéljünk arról a társadalomtörténeti környezetről, amely a hatalom elitrekrutációs gyakorlatának terepe volt. Megvilágítandó kérdés, hogy milyen viszo-

nyok magatartásmódok uralkodtak a személyközi kapcsolatokban, mit jelentett a helyi társadalmi környezet mint „szociálpszichológiai terep” (Geertz) az egyén szociális viselkedésének szempontjából. Itt csak emlékeztetünk arra a más diszciplínák által már feltárt kulturális sajátosságra, hogy általában a kelet-európai falu világában az egyén „köteletes volt egész élete folyamán különböző mintákat, szabályokat elfogadni, utánozni vagy azokhoz alkalmazkodni, amelyeket a társadalom hagyományos formák között részére felajánlott, elébe tárt vagy rákényszerített” (Tárkány Szücs 1981:208). Ez a tradíció az egyéni szocializációban, a személyközi kapcsolattartásban az aszimmetrikus viszonyok, viszonyulások létezését mint az egyetlen lehetséges alternatívát jelentette. A családban „a háztartásfő kezében széleskörű patriarchális hatalom összpontosult. A gyerekek felett az idősebbek abszolút hatalommal bírtak” (Macfarlane 1993:51). Ez a társadalmi környezet a mindennapi praxisban „kiskorától fogva inkább ahhoz szoktatta az egyént, hogy rendelje alá magát másoknak, külső parancsoknak” (Elias 1986). Az aszimmetrikus alapviszonyok létezése nemcsak a családi élet falain belül volt általános, ugyanilyen természetű viszonyok uralkodtak általában a nemek között vagy a társadalmi hierarchia különböző szintjein elhelyezkedő aktotok kölcsönösségeiben, interaktív terében is. A kapcsolatok és viszonyok e kulturális mintázottságának érvényesülése a mindennapi életgyakorlatban a társadalmi érintkezések belső **rendjét** jelentette. Max Weber a rend két fajtáját különíti el: a **konvencionális** és a **kényszerített** rendet. A székelyföldi falusi társadalmak belső rendjére a konvencionális rendről mondottak maradéktalanul érvényesek. Ez a rend azáltal biztosított, hogy „az emberek megadható körén belül a rendtől való eltérés várhatóan (viszonylag) általános és gyakorlatilag érezhető helytelenítésbe ütközik”. A rend megszegését e környezetben „gyakran erősebben megtorolja az a fölöttebb hathatós és nagyon is érezhető következmény, amelyet a rend többi tagjának társadalmi bojkottja von maga után, mint ahogyan bármiféle jogi kényszer meg tudná torolni” (Weber 1987:60). A konvencionális rendet a kikényszerített rendtől az különbözteti meg Weber szerint, hogy az utóbbi esetben a rend betartását kikényszeríti „az emberek erre külön fölkészült csoportja” (i.m. 61), mely várhatóan

fizikai vagy pszichikai kényszert alkalmaz. Ha van esélye az emberek e külön fölkészült csoportjának arra, hogy akaratát kikényszerítse, akkor hatalomról beszélhetünk. Másutt részletesebben elemeztük a székelyföldi helyi társadalmak és a külső hatalom viszonyának történeti fejlődését, alakulását a kommunista hatalmi berendezkedést megelőző időkben (Oláh 1995). Következtetésünk az volt, hogy a múlt század végétől az állam közigazgatási-jogi intézményeinek fejlődésével folyamatosan kiszélesedett a külső hatalom befolyása a helyi életre: a szigorú felügyelet mechanizmusa egyre tökéletesedett. A hatalmi beavatkozásokban alkalmazott gazdasági-társadalmi kényszerek századunk közepén érték el a család, a magánszféra határait. Korábban a hatalmi „ellenőrzés még a leghatékonyabb területein is csak azokra az emberi tevékenységekre terjedt ki, amelyek részt vettek a társadalmi munkamegosztásban. Ugyanakkor az egyén teljes szabadságot élvezett életének azokon a sokkal szélesebb területein, ahol még közvetlenül saját termékeivel tartotta fenn önmagát” (Hayek 1991:141). Ez a viszonyrend századunk közepén a kelet-európai társadalmakban gyökeresen átalakult. A felülről lefele kiépített merev, monopolisztikus uralmi berendezkedés az erőszak és kényszerformák bővülő változatait eredményezte. A korábbi patriarkális jellegű hatalom-tapasztalatot a szovjet típusú igazgatási és gazdasági-politikai gépezetekben az alullevő társadalom szempontjából ellenséges, elnyomó, egyre közelebb-ről fenyegető hatalom-tapasztalat váltotta fel. Ugyanakkor, e társadalmi folyamattal egyidőben, a beavatkozó, kényszerítő külső hatalom létezését megtapasztaló, működését elfogadni kénytelen társadalmi mentalitás kitermelődéséről is beszélhetünk.

Az új hatalom a romániai falusi társadalom leigázását az 1948-as évvel kezdte meg. E dolgozat keretében nem részletezhetjük azokat a technikákat, eljárásokat, eszközöket, amelyekkel a politikai hatalom az ismert túlcentralizált társadalomirányítást kiépítette, a mindennapi élet kulturális szerveződéseit lerombolta, állandósította a helyi társadalmakban az élet minden szférájára kiterjesztett befolyását. Eddigi levéltári munkánkából levonható következtetéseinket összevetve a magyar nyelvterületen már elvégzett kutatások eredményeivel², azt a tapasztalatunkat fogalmazhatjuk meg, hogy az országhatárok nem jelentettek

lényeges eltéréseket a legitimitásának megteremtésére törekvő hatalom diszkurzusának eszköztárában. Az alkalmazott uralomgyakorlási technikák, forgatókönyvek, kényszerítő eszközök, a kibontakoztatott legitimációs tevékenységek, a megfigyelhető identifikációs igények – ha voltak is a regionális sajátosságokból következő jelentéktelen különbségek – országhatároktól függetlenül nagyjából azonosak voltak. A sorozatos, erőszakos beavatkozások a termelés szervezésébe, az elosztási, fogyasztási szokások szabályozása, a szimbolikus szféra megtámadása (pl. a hitélet korlátozása, üldözése) és a kényszerítések különböző más formái új viszonyokat, viszonyulásokat hoztak létre a helyi társadalmakban: **szociális félelmeket termeltek a társadalmi kapcsolatokban**. A lokális társadalmak a kommunista hatalomátvétel után rövidesen a „folytva izzó szociális szorongás” (Elias 1987:770) állapotába kerültek. „A félelemből adódó feszültség más és más minden emberi egységben, minden egyes rétegben és történelmi szakaszban.” (i.m. 798). A negyvenes évek második felének székelyföldi társadalmában szociális félelmek több forrásból táplálkoztak: a háború utáni szegénység és a gyenge mezőgazdasági évek (az 1946-os aszály) társadalmi hatásai mellett a szovjet hadifogságból hazaérkező férfiak hírei az ottani „kolhoz élet”-ről, a pénzstabilizáció, a közerdők használatának szabályozását kisajátító törvény, az államosítás és számtalan más, tiltó rendelkezés életbeléptetése fokozta a közhangulat zaklatottságát, feszültségeit. A korszak társadalompszichológiai stresszét jelzi, hogy a székely falvakban ekkor elterjedt jelenség volt a középületeken, reprezentatív helyeken gyakori látomások tapasztalása (Gagyi 1995). A hatalmi kiszolgáltatottságot és a szociális félelmeket egy másik szimbólum, a „fekete autó” mint a hatalmi kényszer és az erőszak szimbóluma jelenítette meg. (A falusi családokból e korszakban a gazdasági elnyomás, majd a kollektivizálás elől az iparosodó városokba elvándorolt egyénekként készített életútfevételeinkben gyakran rábukkantunk erre a mentális szimbólumra.) A külső hatalmi nyomás következményeként a lokális társadalmak mikroszférájában átalakult „az egyén másokkal való kapcsolatainak tényleges szerkezete” (Elias 1987:779). Ebben a társadalompszichológiai helyzetben került sor az új adminisztratív rendszer bevezetésére és személyi állományának

kialakítására. Az első néptanácsi képviselőválasztásokat 1950 decemberében tartották.

3. Elitrekrutáció az ötvenes években

A szovjet mintára országosan megszervezett tanácsrendszer létrehozásával a kommunista hatalom véglegesen lecserélte a korábbi rendszer bürokratáit, figyelmen kívül hagyva, hogy ez a hivatalnokréteg 1948–1950 között határozott tanújelét adta az új hatalom melletti lojalitásának.³ Az ideológiai eredetű bizalmatlanság gyakorlati következményeire később még visszatérünk, mielőtt azonban az új elit jellemzésébe foglalnánk, nézzük meg, hogyan, milyen társadalmi kategóriákból verbuválódott a helyi adminisztratív testületek személyi állománya, és milyen indítékok mozgatták az adminisztrációban és a politikai szervezetekben szerepet vállaló társadalmi csoportokat. Ha azt akarjuk megérteni – lehetőségeink korlátai között – „ahogy az emberek a számukra adott történelmet, társadalomstruktúrát megélték” (Niedermüller 1995:205), a társadalmilag meghatározott felfogásmódokra, a szociokulturális viselkedésmódokban impliciten megfogalmazódó jelentéselhelyezési eljárásokra kell figyelnünk.

A történettudomány és a néprajz eredményeiből részben már ismeretes a székely falusi társadalmak belső szerkezeti tagoltsága, hierarchizáltsága. E történeti-társadalmi képződményben a pozíciók, státuszok szövevényes alakzatokba, szerkezetekbe rendeződtek a társadalmi szereplők értelmezési gyakorlatában. A szegényes lokális társadalmakban a presztízshierarchiák határvonalai többnyire mentális, szimbolikus konstrukciók, az életmódban jelentékeny életvezetési, életviteli különbségek nem kapcsolhatók a hierarchiákban lévő pozíciókhoz. A helyi társadalomképben „alullévők”-nek tekintettek rétege mindig számottevő volt. A feljutás, a fennebb lépés a helyi társadalmi hierarchiák magasabb szintjei felé az egyéni életvitel síkján nehéz, küzdelmes, aszkéta életformát követelt, de a siker még így sem volt biztosított. A kommunista ideológiában meghirdetett egyenlőségeszmény, a diszkriminatív, gazdagokat sújtó, szegényeket relatív előnyökhöz juttató

hatalmi beállítódás⁴ reményteljes életérzéseket generált az alullévők körében.

Az új helyzetet szociálpszichológiai vonatkozásban röviden az identitásmodellek komponenseinek átrendeződésével jellemezhetjük. Az addigi identitáskonstruáló tartalmak társadalmi méretekben kérdőjeleződtek meg, identitásbiztosító értelmezési rendszerek érvénytelenedtek el, vagy váltak üldözötté. A társadalmi szereplők hallgatólagos konszenszusa által elfogadott, és a gyakorlatban szentesített alapértékek és alapintézmények veszítették el társadalmi elismertségüket, tekintélyüket, mások az új ideológia helyi terjesztőivé váltak. Évszázadok óta a templomi ülésrendben, a falu, a temető térszerkezetében, a ruházat jelrendszerében, a társadalmi kapcsolatrendszerekben és számos más mentális/szimbolikus konstrukcióban rögzített társadalmi hierarchiát a kommunista hatalom nemcsak megkérdőjelezte, hanem hevesen támadta, a mindennapi gyakorlatában tagadta, átrendezésére, átértelmezésére törekedett. Azok az egyének, társadalmi csoportok, amelyek a vágyott identitáskép megkonstruálásában korábban minden önreprezentációs erőfeszítés mellett legyőzhetetlen strukturális akadályokba ütköztek, hirtelen arra ébredtek, hogy a külső hatalom célkitűzéseikben támogató szövetségük: oda emeli őket a társadalmi ranglétrán, ahová mindeddig sikertelenül törekedtek, a társadalmi hierarchia csúcsaira; sőt, hatalommal ruházta fel őket, a korábban fent lévők fölötti hatalommal.

„Hogy az új identitásmodellek beépüljenek az egyénbe, a modelleknek azonosulásra indító tekintéllyel kell rendelkezniük” (Pataki 1982:304). Ezt a tekintélyt az ötvenes években egyes szociális csoportoknak a hatalom erőszakra épülő, **félt** tekintélye jelentette, másoknak a már említett csábító társadalmi ígéretei. A társadalmi szerkezetnek és a társadalmi viszonyoknak az átrendezését célzó hatalmi elképzelések feszültségeket gerjesztettek a helyi társadalmakban. „Az éjjel megverték Kicsi Deákot, mint sejtítkárt, engem is hivattak a miliciára, de én ott se voltam” (t.i. a verekedésen), jegyzi fel az ötvenes évek elején egy naplóíró földműves. A szóbanforgó egyént **mint sejtítkárt, mint a hatalom helyi képviselőjét** büntették, és nem mint rokont, szomszédot, vagy valaki személyes ellenségét, valaki ellen vétő falusfelet szankcionálták.

Az egyén szintjén a hatalomhoz való viszonyulás három ideáltipikus esete merült fel: azonosulhatott, passzív rezisztenciába vonulhatott, vagy ellenállt a hatalmi szándékoknak. E három viszonyulásmód egyetlen egyén esetében is keveredhetett, a helyzetektől, érdekeltségektől függően változhatott.

3.1. A rekrutációs gyakorlat (1950)

A választás egész jelenségkomplexumában, a megvalósított hatalmi intézkedésektől a használt szimbolikus eszközökön át a választói magatartásig, egyidőben, egymással párhuzamosan legalább két diskurzus zajlott: a hatalom és az alávetettek diskurzusa. Az általános rátekintés a fennmaradt forrásanyagra azt sugallja, hogy – összevetve az ötvenes évek és a kései szocializmus gyakorlatát – a nyolcvanas évekre a hatalmi diszkurzív mező egyre tagoltabb, demonsratív elemekben gazdagabb, és kidolgozottabb eljárásokat működtetett. A társadalmi diskurzus – a hatalom-társadalom interakciós mezőben – az írásos dokumentumanyag tükrében fokozatosan elszegényedik, a lent levők hangja nem hallatszik, a fennmaradt írásos anyag az egyirányú kommunikációt dokumentálja. Ezt az empirikus tapasztalatot további részletes kutatásokkal igazolhatónak véljük.

1950-ben a választások helyi előkészítése a kitűzött időpont előtt egy bő hónappal kezdődött. A Román Munkáspárt Rajoni Bizottságától delegált kiküldöttek jelenlétében a helyi pártalapszervezeti bürogyűléseken településenként megtartották a képviselőtestületi jelöléseket. Ez a szűkkörű szerv (a helyi párttagok létszáma ebben az időben még alacsony volt) állította össze a néptanácsi képviselőtestületbe jelölt személyek listáját, amelyre a választópolgárok később szavaztak. Esetünkben a gyűlésen jelenlevő 12 párttagból heten tesznek javaslatot a felállítandó, kötelezően 23 tagú testület személyi állományának összetételére. A javasolt jelöltek közül mindössze öten voltak személyesen jelen a jelölőgyűlésen, de a jelölést utólag minden távollévő jelölt elfogadta. Az a tény, hogy a képviselőjelöltek létszáma megegyezett a választási törvényben meghatározott képviselőlétszámmal, világossá

teszi, hogy nem választásról, hanem egy meghatározott szempontrendszer szerint összeállított listára való szavazásról volt szó. A jelöltállító gyűlésen készült jegyzőkönyvből világosan kitűnik, hogy a helyi adminisztrációba bejutó személyek nem népképviseleti alapon kerültek a párt és állami végrehajtó apparátusba. „A párt diktatórikus ellenőrzése a szakigazgatás fölött” (Konrád–Szelényi 1989:220) már az új hatalmi szerkezet személyi állományának kialakításánál erőteljesen megnyilvánult. Az alkalmazott ideologikus szelekciós szempontokat kiterjesztették a képviselőjelöltek mellett a választópolgárokra is. A jelöltlisták összeállításánál a legfontosabb figyelembe vett kritériumok: a politikai elkötelezettség és a társadalmi helyzet. A hatalom melletti politikai lojalitás ismérve a párttagság volt. (Példánkban a megválasztott 23 képviselőből 16 a Román Munkáspárt tagja, 4 a Magyar Népi Szövetség, és 3 az Ifjúmunkás Szövetség tagja volt.) Az elitrekrutációban az ötvenes években preferált társadalmi osztály a falusi régiókban a szegényparasztság volt. Ez volt az a társadalmi csoport a munkásosztály mellett, amely az új hatalmi szerkezetbe a hierarchia alsóbb szintjeire friss emberanyagot küldött. (Esetünkben 16 szegényparaszt, 6 középparaszt és 1 értelmiségi jelölt volt). A társadalommal szembeni diszkriminatív hatalmi beállítódás a korai kommunista hatalmi diskurzus alapeleme. Ezt a beállítódást tükrözte az a tartományi rendelet, amely a választások előtt utasította a helyi ideiglenes bizottságokat, hogy a választói névjegyzékről töröljék a kisiparosokat és a kulákokat, (nem csak a családfőket, hanem a velük egy háztartásban élő családtagokat is). Így kizárták választópolgárok közül a molnárt, a kovácsot, az asztalost, a téglagyárost, egyszóval a helyi társadalmakban korábban autonómiával és presztízzsel bíró csoportokat.

Már az első néptanácsi választások idején kibocsátott körlevelek, leiratok, utasítások tartalmi, szemantikai jegyeiből nyilvánvaló volt a hatalmi hierarchiák szintjei és ezeken belül a pozícióban lévő társadalmi szereplők közötti viszonyok természete. Az érvényesülő hatáskörök, intézkedési jogosultságok, irányító-ellenőrző technikák egyértelművé tették az egyirányú, alá-fölé rendeltségi viszonyokat. A választási előkészületekben a hatalom szelekciós szempontjainak határozott érvényesítését az ellenőrző-informálódó eljárások követték. Ezek kö-

zül a leggyakoribb a személyes felelősséghez kapcsolt írásbeli jelentések, és a telefonjelentések határidőkhöz kötött követelése volt. E jelentések tartalmi vizsgálatából főleg a választások személyi és tárgyi feltételeinek (pl. a szavazófülkék rendbetétele, megfelelő urnák, vizuális propagandaanyagok stb.) hatalmi ellenőrzése olvasható ki. A választói magatartásról az első néptanácsi választások idejéből kevés információ maradt fenn. (A vizsgált településen – a későbbi választásokon való részvételhez viszonyítva – szokatlanul magas volt a távolmaradók létszáma. További vizsgálatokig a szórványos adatokból nem vonhatunk le általánosítható következtetéseket a korabeli választói magatartásról.)

3.2. Az elit jellemzése

A szocializmusban a „hatalom mágikus körébe való tartozás és az ideológia elbűvöli az értelmiséget ...” állapítja meg Jacques Rupnik (Rupnik 1990:16). Kutatásaink arról győzték meg, hogy ez az életérzés a szocializmus kezdeti korszakában a szegényparasztság hatalomközeibe került csoportjaira is jellemző volt. E társadalmi réteg politikai és adminisztratív pozíciókba jutott tagjait is elbűvölte a hatalom birtoklásának lehetősége. Ha azokat a „mélyebb szociokulturális tényezőket keressük, amelyek a totalitárius rendszerek hatalmát biztosítják a különböző társadalmakban” (Rupnik 1990:15), vizsgálatunk terepén fel kell figyelnünk arra a mikrotársadalmi jelenségre, hogy ebben a szociális közegben a versengés hagyományos kulturális minta. A versengésre beállított helyi társadalmi-kulturális környezetben az alacsony presztízsű, frusztrált, kisebbségi érzésekkel küszködő, sérült identitású csoportok társadalmi elesettségük kompenzációs lehetőségét látták a politikai-adminisztratív szerepvállalásban. A hátrányos társadalmi helyzetből felfele törekvőket a hatalmi ideológia ismert alaptézisei (társadalmi egyenlőség, igazságosság) hihetetlenül motiválták, önreprezentációs cselekvéseik a politikailag motivált mobilitás arculatát öltötték. A pozícióba kerülés két kizárólagosnak tekintett feltételéből következően (a politikai lojalitás és a hátrányos társadalmi

helyzet) az így verbuvált elitre vonatkozóan megállapítható néhány jellegzetesség. A meghirdetett új társadalmi értékrendet a cselekvés szintjén is elfogadó elit rendszerhű és lojális volt. Társadalmi magatartásában, szerepfelfogásában gyorsan azonosult a vertikális hivatali függésben elvárt helyzeti szerepek követelményeivel. Az új elit átvette az agresszív, intoleráns, alternatívákat kizáró gyakorlatot a helyi társadalmi kommunikációban.⁵ Ezt a magatartást egyrészt a hierarchiában fölötte állók elvárásaira adott válaszként, másrészt a korábbi stigmatizáltság és kirekesztettség kompenzációs következményeként is magyarázhatjuk, de vélhetően az egyéni szocializációban elsajátított aszimmetrikus viszonyok-viszonyulások hagyományának is szerepe volt. Röviden összefoglalva: az új elit zökkenőmentesen sajátította el az új hatalmi diskurzust.

Az ideológiai megalapozottságú szelekciós szempontoknak az elit-rekrutációs praxisban a másik következménye a hivatali ügyintézés és az adminisztratív szakmai kompetencia színvonalának hirtelen zuhanása volt. Tapasztalatunk e területen megegyezik más kutatókéval: „Döbbenetes, bár nem érthetetlen az a hanyatlás, ami a negyvenes évtized utolsó éveitől a hivatali írásbeliséget jellemzi. Levéltári anyagokban búvárkodva a korabeli iratok stílusának és helyesírásának hirtelen alsótagozatos elemista szintre romlása önmagában is azonosíthatóvá teszi az „új népi káderek” hivatalba lépését” (Gyarmati 1991:62). A szakmai felkészületlenség folyamánya volt a helyi elitek erős hatalmi függősége a mindennapi hivatali teendőkből: „Ez a garnitúra nem csupán tudomásul vette, hanem maga is erősítette a minél centralizáltabb irányítást. Miután felkészültsége többnyire még saját munkakörének átlátásához is elégtelen volt, tevékenységének nélkülözhetelen elemeként igényelte a minél kimerítőbb instrukciót” (i.m. 62).

A pozícióba helyezett új elit tagjait a felsőbb vezetés személyükben tette felelőssé az utasítások, rendeletek végrehajtásáért. A falusi adminisztratív elit-szerep a hierarchia felsőbb szintjeinek elvárásai szerint a közvetítés és a feltétlen végrehajtás volt. A szakmai felkészületlenség csökkentését és az ideológiai irányok tudatosítását az ötvenes évek folyamán a hatalom a helyi vezetők több hónapos tanfolyamokon való képzésével próbálta elérni.

4. Elitrekrutáció a kései szocializmusban (1982)

Ahogy a bevezetőben említettük, a kései szocializmus időszakából is egyetlen választás forgatókönyvét rekonstruáltuk. Célunk szempontjából ezt a módszertani eljárást kutatásunk jelenlegi szakaszában kielégítőnek találtuk. Ana az empirikus megfigyelésre hagyatkozhattunk, hogy a vizsgált korszakban érvényesülő „demokratikus centralizmus” – mint társadalomvezetési eszmény – az irányításban az alternatív gyakorlatok kizárását jelentette. E társadalomvezetési stílusban egyetlen példa részletesebb nyomkövetése is elégséges információt nyújthat az elitrekrutációban érvényesített hatalmi szempontokról, prioritásokról.

Az 1982. november 21-én megtartott néptanácsi képviselőválasztások előkészítése már július első napjaitól elkezdődött. A megyétől „leközölt” intézkedési terv utasításai szerint a helyi tanácsoknál a végrehajtó bíró feladata július 10-ig a helyi választási bizottságok kijelölése. A bizottság összetételét a megyei néptanács határozatban hagyta jóvá. Ezt követően ennek a szervnek volt a feladata a településeken a választás előkészítése és lebonyolítása. Az alábbiakban röviden összefoglaljuk azokat az akciókat, szervezési intézkedéseket, amelyek végrehajtását a hatalom a „felfektetett” naptári terv szerint követelte, majd részletesebben kitérünk a képviselőválasztások kulcsmozzanatára, a jelöltállítási procedúrára. Minden választással kapcsolatos akció és intézkedés időpontját a megyei pártbizottságnál összeállított naptári terv rögzítette.

A helyi választási bizottságok első feladata a település választási körzeteinek elhatárolása volt. A körzetek számát településenként a megyei hatalom határozta meg. A körzetek kialakításának alapelve a választójogú polgárok megközelítően arányos csoportosítását jelentette a településen belüli térbeli elhelyezkedés alapján. Az ílymódon kialakított választói körzetekről házszám szerinti csoportosításban (!) kellett a jóváhagyásra váró jelentést felterjeszteni a megyei néptanács-hoz. Ezután következett a körzeti választóbizottságok megválasztása. Valójában ez nem választott testület volt, hanem a választási bizottság nevezte ki. E bizottságok tagjairól a következő adatokat kérték: nem, kor, foglalkozás, politikai hovatartozás, a beosztásban eltöltött idő,

képzettség (külön a politikai képzettség), idegen nyelvismeret, nemzetiség.

A körzeti választóbizottságok jóváhagyása után a megyei szervek által előzetesen jóváhagyott grafikon alapján szervezték a körzeti jelöltállító gyűléseket. A jelölt személyek kiválasztásánál érvényesített kritériumokról alább részletesebben szó lesz, itt a képviselőjelöltek és választóik találkozó-gyűléseit övező különleges hatalmi figyelmet és felügyeletet emeljük ki. Jelentésekben, jegyzőkönyvekben kérték a beszámolókat a gyűlések minden mozzanatáról (helyszín, résztvevők száma, a Szocialista Demokrácia és Egység Frontja küldöttjének neve, a gyűlések hangulata, a felvetett problémák természete, kontesztációk, stb.). A körzeti gyűléseken az SzDEF küldöttje által felolvasott propagandaanyag a pártbizottsági utasítás szerint az országos, megyei és helyi termelési eredményeket és más megvalósítások népszerűsítését kellett hogy tartalmazza.

Ahogy közeledett a választás napja, úgy szaporodtak az esemény minél szigorúbb ellenőrzését, felügyeletét és irányítását biztosító hatalmi intézkedések. Így pl. a Megyei Néptanács Végrehajtó Bizottsága külön jegyzéket küld a hibásan kitöltött szavazócédulák helyes értelmezésére, felterjesztést kér a választási székhely előtt őrséget teljesítő személyek névsoráról (megjelölve a név mellett a szolgálat időpontját is), a községi tanácsoknál kifüggesztett választói listákat konzultáló választópolgárok létszámáról (a helyi hivatalnokok általában a választópolgárok felét jelentették). A pártvezetés operatív tájékoztatása céljából az előkészületekről október 15-én, október 23-án, november 4-én és november 17-én telefonjelentésekben is be kellett számolni.

A választás napján a helyi propagandatitkárok vagy helyetteseik hajnali öt órától három óránként kötelesek voltak tájékoztatni a megyei propagandaosztályt az urnáknál megjelentek létszámáról, és beszámolni a közhangulatról, az időjárásról, az esetleges izgatásokról. A szabályozások szerint a felterjesztett adatokat minden esetben a helyi pártbizottság titkárának vagy helyettesének kellett ellenőriznie.

A választást követő napokban, az igazolóbizottság jelentése után került sor a megválasztott képviselők beiktatásának szimbolikus gesztusára: a hivatali eskütelre. A különleges minőségű papírra kalligra-

fikus betűkkel nyomtatott hivatali eskü szövegének felolvasása és személyenkénti aláírása jelentette a testületi tagság szimbolikus hitelesítését.

4.1. Szelekciós szempontok a jelöltállításban

A néptanácsi képviselőválasztásnak mint elitrekrutációs eseménysorozatnak a lebonyolításában a nyolcvanas években kiemelkedő fontosságú dokumentum volt a potenciális képviselők jelölési szempontjait rögzítő, „iránymutató kritériumokat” tartalmazó írásos pártutasítás. Ezt a gyakorlatilag **kötelező rendelet**-érvényű leiratot a megyei pártbizottság dolgozta ki a központi utasításoknak megfelelően, és minden községi illetve városi pártalapszervezet megkapta. A rendelkezésben településenként meghatározták a helyi választókeretek számát és a körzetenként állítható jelöltek létszámát. Például a szóbanforgó másfélvezres falusi településen 15 választókerületben (ellentétben az ötvenes évek gyakorlatával) 31 jelöltet kellett állítani a következő megoszlásban: 12 körzetben 2-2 jelöltet, 2 körzetben 3 jelöltet. Ezek mellett minden képviselőválasztáskor kötelezően volt egy körzet, ahol egyetlen jelölt indulhatott: ez a jelölt a helyi pártbizottság titkára és a néptanácselnöki funkció birtokosa, vagy a hatalom által kiszemelt várományosa volt. Minden választáson ellenfél nélkül indult körzetében, hogy ilymódon a pozícióba kerülése kockázatmentesen biztosított lehessen. A további kötelező szelekciós kritériumok a jelöltek kiválóságában a társadalmi, politikai, nemi, etnikai jellemzőkre vonatkoztak: a foglalkozás, politikai hovatartozás, nem, kor, nemzetiség voltak a figyelembe vett szempontok. Minden személyes jellemző képviseleti arányait a jelöltek összlétszámán belül százalékokban határozta meg a felettes szerv, ezek szigorú tiszteletbentartását a megyei pártbizottság ellenőrizte. „A helyi pártbizottság titkára vitte fel a megyéhez az összeállított listát, s hozta vissza. Előfordult, hogy a javasolt jelöltek fele ki volt húzva, kezdhettük előlről az egészet. Úgy is volt, hogy öt-hat javaslatot összeállítottunk, s egyet sem hagytak jóvá” (volt néptanácselnök). A jelöltlista követelmények szerinti összeállítása különösen a

kisebb településeken okozott megoldhatatlannak látszó gondot a jelölő bürónak. Az ötven-hetven választópolgárt magukba foglaló falusi választóközrzetekben a követelt kritériumrendszernek minden szempontból megfelelő 2-3 jelöltet gyakorlatilag nem lehetett feltalálni. A néptanácsi képviselőjelölteket a szocializmus korszakában nem a települések körzeti jelölőgyűlésein megjelenő szavazópolgárok jelölték. Az ötvenes években a Népi Demokrácia Egységfrontjának helyi szervezetei, később a SZDEF Bürója, javasolta a képviselőjelölteket a körzeti jelölőgyűléseken. „Az elképzelhetetlen lett volna, arról szó sem lehetett, hogy a képviselőt az illető választóközrzet tagjai spontánul jelöljék a körzeti gyűléseken. Pedig a törvény így mondta. De úgy összehangolni például községszinten, hogy a közrzetek esetleges jelöltjeinek személyi, foglalkozási, politikai jellemzői találjanak a fentről megadott kritériumokkal, az elképzelhetetlen lett volna” (63 éves férfi, a helyi apparátus volt tagja). A jelöltállításban a felsőbb hatalom követelményrendszere mellett a helyi válogató apparátusnak figyelembe kellett venni a lenti társadalom elvárásait, tűrőképességét is. Előfordult, hogy az SZDEF képviselőjelöltje az illető közrzetben annyira megbélyegzett vagy népszerűtlen volt, hogy a jelölőgyűlésen a választópolgárok kategorikusan elutasították elfogadását (a helyzetet ilyenkor bonyolította, ha a felterjesztett jelöltlistát a megyei szervekkel már a gyűlést megelőzően jóváhagyatták a helyi vezetők). Más esetekben maga a jelölt nem volt hajlandó szerepet vállalni. A jelölők mozgásterét tehát nem csak a fenti követelmények, hanem a lenti elvárások is korlátozták, a lokális társadalom informális kapcsolatrendszerének viszonyait is figyelembe kellett venniük. („Hiába jelöltünk olyanokat, akik öt-hat szomszédal haragba voltak, a közrzet nem fogadta el”). A helyi jelölőbizottságok stratégiája a gyakori megoldhatatlannak látszó kényszerhelyzetekben a hamisítás volt („egyszerűen reafogtuk a jelöltekre azt, amit fentről kértek”). Így lett a más szelekciós szempontoknak eleget tevő bányászból, mezőgépészből, hivatalnokból például termelőszövetkezeti tag, ha ez volt a jelölt foglalkozására nézve a követelmény.

A szóbanforgó falusi településen a hatalom által preferált képviselőjelöltek személyes és társadalmi jellemzőit például 1982-ben a következő arányszámok szabályozták:

Alapfoglalkozás szerint:	termelőszövetkezeti tag 65-75%
	munkás és értelmiségi 25-35%
Politikai hovatartozás szerint:	párttagok: 70-75%
	SZDEF tag 25-30%
Nemek szerint:	férfi 55-65%
	nő 35-45%
Korcsoportok szerint:	23-35 évesek 25-35%
	35-50 évesek 45-55%
	50 év fölött 20-25%

Ezekhez a kritériumokhoz társult még a vegyes etnikumú településeken a nemzetiségi összetételre vonatkozó szabályozás, valamint az a hatalmi szempont, hogy a képviselőjelöltnek javasoltak kb. fele ne legyen a helyi pártbizottság tagja vagy a tömegszervezetek vezetője. A jelölőgyűléseken az Sz D E F jelenlévő vezetőségi tagja terjesztette elő a már előre rögzített lista alapján a javasolt jelöltek névsorát, de még ezt megelőzően minden jelölttel külön négyszemközi meggyőzőmunkát folytatott, hogy a kiszemelt jelölt „ha nem is teljesen jószántából”, de vállalja a kilátásba helyezett megbízatást. Ezeken a gyűléseken az volt „az általános helyzet, hogy a képviselőjelölt nem szólt egy szót se, hanem az Sz.D.E.F. jelenlévő vezetője megígért mindent, hazudozott a választóknak” (a fennebb idézett korabeli résztvevő véleménye).

Összevetve a szocializmus kezdeti és kései korszakának elitrekrutációs gyakorlatát, levonható néhány következtetés e praxis változásainak jelentéseiből. Az eddig elmondottakból feltehetően kiderült, hogy a vizsgált közéleti-politikai esemény forgatókönyvének a kései szocializmusban megkonstruált, gyakorlatba ültetett változata komplexebb, normákban gazdagabb a kezdeti repertoárhoz képest. A hatalom az esemény vezérlésére, kézbentartására az ellenőrző, irányító szabályok gazdag eszköztárát, az eljárások arzenálját dolgozta ki, másszóval investált, látványosan beruházott a társadalom irányításába. „Itt arról a jelenségről van szó, hogy a hatalom-tudás a maga mikrotechnikáival bekeríti és munkába veszi a dolgokat jelentésekkel ruházza fel, diskurzusokat, normákat, szimbólumokat telepít köré,

ennek révén tartja szemmel, szabályozza és dokumentálja az adott dolog működését, legyen az akár az iskolai tanulás...” (Kiss 1995:296), akár esetünkben a néptanácsi képviselőtestületek megválasztása. A számbavett mikrotechnikai készlet elemei világosan jelzik, hogy a hatalom az évtizedek során a legaprólékosabb szervezőmunkával igyekezett tökélyre vinni az eseménysorozat uralását. A hatalom investációs munkáját arra a gyakran kimondott meggyőződésre alapozta, hogy a társadalmi folyamatok tudományos racionalitással irányíthatók.⁶

4.3. A falusi adminisztratív elit a nyolcvanas években

Romániában a szocializmus legutolsó pillanatáig fennmaradt a politikai rend centralizált, merev egyirányúsága. Ez a politikai gyakorlat az elitrekrutációs mechanizmusok folyamatos formalizálását jelentette, ezt a hatalom az elitrekrutációban érvényesített választási procedúrával gondosan álcázta.

A helyi hatalmi pozíciókat a nyolcvanas években elfoglaló elit a társadalmi származás, szakértelem és részben a centrális hatalmi intézményhez való viszonyulásában is különbözött az ötvenes évek lokális elitjétől. Ez a változás a hatalom társadalomképének időközbeni átalakulásában gyökerezett. Az ötvenes években a hatalmi társadalomértelmezés tengelyében az osztálytagozódású társadalomkép dominált, privilegizált, illetve elnyomott, felszámolásra ítélt osztályokra tagolva a társadalmat. A nyolcvanas évek elitrekrutációs gyakorlata más ideológikus szempontok alapján konstruált valóságképen alapult, amely a társadalomvezetésben a „demokratikus centralizmus” elvét, „a társadalomszerkezet és a társadalmi viszonyok tökéletesítésének”, a társadalom tudományos irányításának eszményét követte, a „világ legdemokratikusabb társadalmának létrehozásában”. A tömegek „megfelelő részvétele a társadalomvezetésben”⁷ a gyakorlatban azt jelentette, hogy a hatalom a dinamikus, fiatal, céltudatos, magas szakmai képzettségű csoportok halmazából álló társadalomképpel operált, és ennek a beállítódásnak derivátumaként alakította szelekciós szempontjait az elitrekrutációban. A propagált társadalomképből kiindulva fontos válogatási

szempontként alkalmazta a nyolcvanas években a szakmai és politikai képzettséget, kitüntetett figyelmet fordított a hatalmi diskurzusban forgalmazott társadalomszerkezeti arányok reprezentálására, a pluralizmus bizonyítására a párttagság mellett a tömegszervezeti tagságot és a nők fokozott mértékű részvételét szorgalmazta a közéleti-politikai munkában.

Az alkalmazott szelekciós szempontok következménye az volt, hogy a helyi apparátusokban fokozatosan növekedett a szakmai elem aránya, a képviselőtestületekbe diplomások kerültek, akik nemcsak a parancsolgathoz értettek. Ennek a változásnak az érvényes politikai gyakorlatban azonban nem lehetett olyan következménye, hogy a szakmai értékek győzedelmeskedjenek a közvetlen politikai determináció fölött.

A rekrutációs szempontok megváltozásának másik következménye a lokális elitiek társadalmi pozícióinak átrendeződése volt. Míg az ötvenes években a falusi elit szegény- és középparasztokból, valamint a falvakra vezető pozíciókba delegált kisiparosokból állott, akik új szerepeikben gyakran „életidegenek” voltak, és legitimitásukat kizárólag a központi hatalomtól kapták, addig a nyolcvanas években a szak tudásuk, képzettségük alapján először a különböző intézményekben vezető pozíciókat is elfoglaló személyek kerültek a helyi testületekbe. Ez az elit legitimitását, társadalmi presztízsét az illető szociális közegben már a hatalomközelbe kerülése előtt megszerezte. Ebből következik, hogy társadalomalakító hatása is különbözött az ötvenes évek elitjének társadalomalakító hatásától. (A kérdésre alább visszatérünk).

Empirikus tapasztalataink alapján a kései szocializmus időszakában a falusi elit vezetői gyakorlatában kétféle magatartásmodell érvényesült:

- a). a szigorú végrehajtó, „lefele” feltétlen alárendelődést elváró, „felfele” **lojális** viszonyulás, és
- b). a fölöttesek előtt védekező, „lefele” engedékeny, **passzív** beállítódásban cselekvő magatartásmodell.

Az alábbiakban röviden részletezzük a kétféle vezetői stratégia mibenlétét és társadalmi hatásait.

- a). A **lojális**akra a hatalmi nyelvezetnek a cselekvések szintjén tapasztalható feltétel nélküli felvállalása és egyenes, áttételek, komp-

romisszumok nélküli lefele közvetítése volt jellemző. Ezt a magatartásmódot a nyolcvanas évek második felétől a gazdasági szférában bekövetkezett korlátozások, szigorítások végrehajtásában figyelhettük meg. A nyomasztó gazdasági kényszerek, a különböző elvonási formák (kötelező terményszerződések) végrehajtásában, a fogyasztás szabályozásában való feltétlen közreműködés tapasztalataink szerint a helyi társadalmak **delegált** elitjének körében volt általános. Az apparátusban kulcspozíciókat jelentő beosztások betöltésekor a hatalom a szocializmus időszakában végig alkalmazta az idegen személyek **kinevezésének** módszerét a helyi intézmények élére.⁸ Az így pozícióba került megbízható egyének általában feltétel nélkül vállalták a hatalmi utasítások végrehajtását, az ideologikus hatalmi valóságkép lefele közvetítését.

b). A hatalmi befolyással szembeni **passzív**, védekező típusú cselekvésstratégiát a helyi születésű, helyben élő elitek esetében figyelhettük meg. Ezek a megfigyeléseink, tapasztalataink (tegyük hozzá, hogy a néhány megkérdezett korabeli apparátusi dolgozó tapasztalatai is hasonlóak) széleskörű kutatások hiányában nem jogosítanak fel arra, hogy határozott korrelációkat tételezzünk a mindenkori helyi elitek passzív, védekező, és a delegált elitek lojális vezetői magatartásáról. A helyi születésű elit cselekvéseiben nem a hatalmi elvárások kizárólagos végrehajtása volt a döntő motiváló tényező. De esetükben nem beszélhetünk az alárendelt társadalom érdekeinek határozott képviselési funkcióit felvállaló vezetői beállítódásról sem. A **passzív** elit azokban a helyzetekben, ahol élesen szembenálltak a „fenti” elvárások a „lenti” érdekekkel, a kompromisszumos megoldásokat kereste. Cselekvéseiben a kivárást, a halogatást, az elhallgatás stratégiáit használta. Megszűrte a „fenti” és a „lenti” közötti információáramlást, a hatalmat távol tartotta a helyi társadalmak konfliktusaitól, emettől pedig lehetőségein belül elrejtette az ennek értelmezésében képtelenségnek tűnő hatalmi követeléseket.⁹ A passzív elit csak részben fordította át a hatalmi diskurzust a helyi társadalmi közegbe. E szerepfelfogásban az elit önvédelmi motivációi keveredtek azzal a felismeréssel, hogy a fenti nyomás ellenére sem fordulhat szembe a helyi társadalommal.¹⁰ Ez a magatartásmód csökkentette vagy levezette a helyi társadalom-felsőbb hatalom viszonyban a feszültségeket, de mivel a lenti társadalom

szemszögéből nem volt átlátható az elit viselkedésének teljes spektruma, nem mondható, hogy a **passzív** elitnek széles társadalmi bázisa lett volna. Azokban a lokális közösségekben, ahol a **passzív** elit vezetési gyakorlata érvényesült, „valami laza, hol engedékeny, hol kicsiben erőszakos emberközeli korrumpálódás hatotta át mind a vezetők, mind a vezetettek világát” (Márkus 1993:).¹¹

A szocializmus kezdeti és kései szakaszának társadalmi jelenségeit vizsgálva azt a következtetést vonhattuk le (itt nem részletezhető más kutatásainkat is felhasználva), hogy a szocializmus évtizedei alatt nemcsak az elit, hanem a társadalmi közeg teljessége is átalakuláson ment keresztül. Míg az ötvenes években a társadalom érdeklődéssel fordult a hatalom felé (vagy azonosult célkitűzéseivel, vagy elutasította), a nyolcvanas évek Romániájában az „uralomgyakorlóknak alárendelt népesség nagyobbik része kételkedését és csalódásait politikai közömböségbe, névtelenségbe vonulással fejezte ki” (A. Gergely 1989:22). Ez a beállítódás nem vonatkozik a társadalom – elit viszonyra is.

Az ötvenes években a falusi adminisztratív elit „parasztkáder-elit” (Szelényi-Konrád), nem volt a helyi társadalmakban legitimitása. Nem nyújtott követhető modelleket a helyi életvilágban, a hatalommal való felruházása nem cserélte ki korábbi társadalmi identitását a lokális szociális környezetben. Társadalomalakító szerepe a hatalom képviselőre korlátozódott: közvetítette és végrehajtotta annak elvárásait.

A nyolcvanas évek elitjének megváltozott a társadalmi összetétele. A szakképzett agrárelit, a hivatalokban, intézményekben dolgozó középkáderek életvitele, életvezetési gyakorlata, társadalmi szokásai vonatkozási keretként, követendő modellként működtek a helyi társadalmakban.

Jegyzetek

1. *Az erdélyi magyar társadalomkutatásban tapasztalható szerkezeti aránytalanság (pl. a távolabbi múlttal foglalkozó történeti, művelődéstörténeti munkák túlsúlya a közelmúlt társadalmi jelenségeit elemző munkák csaknem teljes hiányával szemben) ideológiai, oktatás- és tudománytörténeti kérdés. Megválaszolása nem ennek az írásnak a feladata.*

2. *A korszakot a magyar nyelvterületen kutató, tényfeltáró munkákból megemlítjük Závada Pál, Kávási Katalin, Gyekiczky Tamás, Erdmann Gyula munkáit.*

3. *Ezt az állításunkat levéltári kutatásainkra alapozzuk. 1947-1950 között a megyei adminisztráció keretében a járási szolgabírói hivataloktól a falvakra kiküldött utasítások, körlevelek, felszólítások arrogáns, agresszív, intoleráns jellegét az ötvenes évek rajoni adminisztrációjában sem haladták túl.*

4. *A szegényeket privilegizáló hatalmi utasításoknak inkább szimbolikus jelentősége, mint reális gazdasági következménye volt. Ilyen megkülönböztető intézkedések voltak a legelőtaxákat, tűzifajogosultságokat, közmunkákat szabályozó utasítások pénzügyi vonatkozásai. A települések lakosságát a **szegények, közepesek és gazdagok vagy kulákok** hármas kategorizálás alapján különböző összegű illetékek fizetésére kötelezték.*

5. *Erre a néptanácsok irattáraiban az adó-és terménybeszolgáltatások csökkentésére vonatkozó lakossági kérésekre adott „előljárói” válaszok szolgálnak számos adalékkal.*

6. *Ez a hiedelem a kommunista ideológiában közismerten alaptézis volt.*

7. *Az idézőjeles szövegrészek a nyolcvanas évek sajtóorgánumaiban szinte naponta megtalálhatóak voltak mint a politikai-ideológiai nyelvzet megszokott szlogenjei. Mi a Korunk 1983/1 számának vezércikkéből idéztünk.*

8. *A delegált vezető személyek pozícióba helyezését utólag gondosan szervezett választási procedúrával legitimálta a hatalom.*

9. Részlet egy helyi születésű volt néptanácselnök, majd alelnök (25 éves múlttal az apparátusban) visszaemlékezéseiből: „A hatvanas évek végén – hetvenes évek elején nem voltak olyan drasztikus problémák, de aztán lettek a nyolcvanas évekre, amikor le kellett csökkenteni a háztáji parcellákat 12 árra. s arról követeltek annyit, hogy 2 hektáron se lett volna annyi, amennyit kértünk az emberektől. Becipelték a felkészítőkre, s ott szigorúan ránkparancsoltak, hogy most hazamennek, s így csinálják, s úgy csinálják... Hát itt az volt a könnyebbség a faluban, hogy minden vezető helybeli volt, nem volt idegen. Legtöbbször vártunk, igaz, a teljesítmény szempontjából legtöbbször kullogók voltunk, de örökké kivártuk a végét, hadd lássuk, mi lesz, hogy lesz.... Az ilyensminek soha se volt jó nekiszökni, mert legtöbbször az ilyen elhamarkodott dolgokból lettek a feszültségek, a nézeteltérések és az ellentétek a vezetőség és a nép között. A törvények s az utasítások olyanok voltak, hogy akik mondták nekünk, még azok se hitték, hogy azt meg lehet csinálni, végre lehet hajtani itt lenn ezekkel a szerencsétlen emberekkel, akik éppencsak hogy élhettek. Inkább lenyeltük mit odafel mondtak, engem azért is váltottak volt le a néptanácselnökségből, az volt az indok, hogy a párthatározatok teljesítése nem kielégítő. Sokszor olyan parancsokkal jöttünk a megyétől, hogy el se mertük mondani! Hogy azt is meg kellene csinálni... Nem mondtuk tovább „,

10. „Meg kellett nyerni az emberek tetszését, gondolkodásmódját ahhoz, hogy haladni lehessen valamire. Egy helyi vezető ember előnye nemcsak az, hogy ismeri a népet, hanem ismeri a helyet, az adottságkat. De otthon lenni helyben próféta, sokkal nehezebb... Aki itthon van, azutánra is kell gondolni, mert itthon élünk, itthon élünk ezután is. Szép a polgármesteri foglalkozás, szép funkció, de véges foglalkozás” (néptanácselnök 1975-1979 között).

11. Ezt az emberközeli korrumpálódást lehetett tapasztalni a termelőszövetkezetek helyi születésű vezetői és a tagság viszonyában, pl. a munka javadalmazásának formális és informális módozataiban.

Bibliográfia

Gagy József 1998

A máréfalvi szentasszony. In. Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön. Pro-Print. Csíkszereda.

A. Gergely András 1989

Tér és társadalom. Tér és társadalom 1. sz.

Gyarmati György 1991

A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években. Valóság 2. sz. 51-64.

Hayek, Friederich 1991

Út a szolgasághoz. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.

Kiss Balázs 1995

Michel Foucault és a szimbolizáció. Jelbeszéd az életünk. Osiris – Századvég. 289-302.

Konrád György – Szelényi Iván 1989

Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Gondolat. Budapest.

Macfarlane, Alan 1993

Az angol individualizmus eredete. Századvég Kiadó – Hajnal István kör. Budapest.

Márkus István 1993

Nincs visszaút. Valóság 7. sz.

Niedermüller Péter 1995

A „szimbolikus” és a kulturális elemzés: megjegyzések a szimbolikus antropológiáról. In: Jelbeszéd az életünk. Osiris-Századvég. Budapest.

Norbert Elias 1987

A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások. Gondolat. Budapest.

Oláh Sándor 1995

Hatalom és társadalom az ötvenes években a Székelyföldön. Kézirat. KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Csíkszereda.

Pataki Ferenc 1982

Az én és a társadalmi azonosságtudat. Kossuth Könyvkiadó.

Rupnik, Jacques 1990

Az újraértémezett totalitarizmus. Századvég. 1 sz. 5–22.

Tárkány Szücs Ernő 1981

Magyar jogi népszokások. Gondolat. Budapest.

Weber, Max 1987

Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.